

JELENIDŐBEN

- **Glatz Ferenc:** A mi huszadik századunk 3
- **Meskó Attila:** Felfedezett múlt és jövő: környezetvédelem 6
- **Nagy Károly:** Az óra már rég érkezett 10
- **Tóth Imre:** Égi vándorok és hiedelmek 12

GLÓBUSZ

- **Jordán Gyula:** Honkong százéves történelméről 16
- **Bálint Csanád:** A „Selyemút” 20

FIGYELŐ

- **Ráduly János:** Honfoglalóink kultúrája: a rovásírás 23

KALÁSZATOK

- **Sipos Péter:** Horthy Miklós és a különítményesek 26

ÉLETUTAK

- **Zeőke Szőke Pál:** Egy keresztény úriú életútja 27

NYÍLT TÉR — Olvasóink írják

- **Kozák Gyula:** Századunk kapitalizmusának természetrajzáról 31

HORDALÉKOK

- **Szili Ferenc:** A harctér, 1915? 314

Címlapon:

A vasút az ipari forradalom kiterjesztője. Pályaudva egy New York állambeli kisvárosban, 1872
Lásd cikkünket a 6. oldalon!

História

Szerkesztő: Glatz Ferenc

A szerkesztőség tagjai: Engel Pál
Kertész István, Sipos Péter, Szakály Ferenc,
Szász Zoltán

Munkatársak: Demeter Zsuzsanna (kép),
Stemlerné Balog Ilona (kép), Kovács Éva (szöveg),
Horváth Imre (számítógépes tördelés)

Felelős kiadó: História Alapítvány
Elnök: Niederhauser Emil
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Üri u. 53.
Telefon: 156-0457 Levélcím: Pf 9. Bp. 1250
A História Alapítvány bankszámlaszáma:
501-012539-4 OTP Bp., I. Ker. Alagút u. 3.

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoportja
Vezető: Burucs Kornélia
Nyomás: MESTERPRINT Kft.
Budapest, Külső-Mester I. 82-86.
Felelős vezető: Szilágyi Tamás

Megjelenik évente tízszer.
Előfizetési díj: 1 évre 750 Ft

Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Helírmél, 1900 Budapest, Lehel u. 10/a
közvetlenül vagy postautalványon
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi
Vállalat
Budapest, Pf. 149. H-1389

HU ISSN 01392409. Index: 25384
Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

A mi huszadik századunk

Önkritikus történettudomány

Elérkezett az óra. Számot kell vetni: milyen 21. századot szeretnénk... A szovjet rendszer összeomlása új megvilágításba helyezi az emberiség történelmét. A 20. század történelmét is. (Nem utólagos, tudománytalan okoskodás ez, nem is csak a történettudomány sajátja. Hiszen ki tagadná, hogy a magfúzió felfedezése után vagy az űrkutatásokat követően másként gondolkodik a fizika tudománya is az anyag vagy akár a földgolyó évmillió történelméről. A korábbi, saját nézeteiről.)

Számot kell vetni: milyen 20. században éltünk. A világ két politikai-katonai rendszerre osztása egy ideig feltartóztatta a világgazdaság és az új technikai-kulturális világforradalom kiteljesedését. Az informatika kiteljesedését. Ma már látjuk: ez az új világforradalom temette maga alá a szovjet rendszert. (Azért természetesen becsüljük a rendszert annak idején feszegető „kiscsoportos” mozgalmainkat. A magunk, értelmiségiek ilyen természetű írásait, akcióit is...)

Új arculatú század lesz a 21. század. Kényszerülünk globálisan gondolkodni és ugyanakkor az egyszer megélhető világot mégis helyi közösségekben, emberi voltunkat baráti, szülő-gyermek és nembéli szexuális viszonyokban újratemelni.

A közösség tudni akarja, mi vezetett ide? Kérdez a múlt embereinek törekvéseiről, céljairól. Gyermekek, öregek, nők, férfiak sajátos életcél-módosulásairól. Az ember mindennapi viszonyáról nemcsak a politikához, de a korabeli technikához, a gazdálkodáshoz. És viszonyunkról a világegyetemhez. A világegyetemet a legfiatalabb korosztályok már kezdik valóságközeli életközeggé elképzelni; jobban magukénak érzik, mint a századelőn a falusi gyermekek a hallomásból ismert angolvécés városi lakásokat. A hangközvetítés, a mozgókép korábban egy szűk elitréteg tudása, világképe a tömeges gondolkodás irányítója lehet...

I. Az ismeretközlés forradalma

Számot kell vetnünk önmagunkkal, történelmi aktivitásunkkal, történelmi felkészültségünkkel. Vajon elhallatszanak hozzánk e kihívások? A kérdések? Milyen kapcsolatunk van egyáltalán a társadalommal? Tanszékek, kutatóintézetek odúiba húzódtott kutatói közösségeinknek. Önkritika: kevés a kölcsönös intézményes kapcsolat. Tudományos társaságaink – a tudósok és a széles közönség találkozási helyei – világszerte bomló fórumok. A közönség az ismeretekért az új tömegkulturális fórumokhoz, az elektronikus „közvetítő dobozokhoz” (tv, rádió) fordul. Mi pedig befelé fordulunk, agyonszervezett bizottsághalmazzá vált céheink belső dolgai felé...

Mégis: igaztalan az egyént, a kutatót elmarasztalni. Sokan készek szembenézni a korkérdésekkel és kiállni a válaszokkal, tanulni a kihívásokból, a kényszerválaszokból. Amikor kiállunk, rádöbbenünk: közvetítő rendszerünk elavult. Ismeretátadási technikáink – gondolkodási technikáink – korszerűtlenek. Vagyis a céhek vezető személyeinek önkritikái már jogosabbak.

Éltető kihívás – új műfajok felé

Másfél évtizede mondjuk: a történettudomány eszköztárát felül kell vizsgálni. Az új ismeretközvetítő rendszerek – rádió, televízió – új ismeretközvetítő műfajokat kínálnak: a hangjátékot, a mozgóképet, a dokumentum- és játékfilmet. Tudomásul kell venni: a közönség ismereteit elsősorban a tv-ből, azután a rádióból szerzi. A napilap a harmadik helyen áll. Csak ezután következik az oktatás. (A – természetes módon – még mindig könyvre, folyóiratra összpontosító ismeretátadási eszközeivel.) A politika, a gazdaság rájött már régen: az új eszközöket birtokba kell vennie: ontja napi híreit, reklámjait a társadalomra. A tudomány még nem mozdul. (Pedig a társadalom

igényli a tudomány jelenlétét, véleményét az anyagi és szellemi környezet megannyi új eleméről. A tudós inkább átkozódik: szidalmazza a paratudományok képviselőit, az áltudományos magyarázatokat. Akik és amelyek benyomulnak az ismeretközlés senki földjére.) A tudós közösség marad az ismeretközlés klasszikus műfajánál: az írott tanulmánynál, monográfiánál és az egyetemi-szakmai előadásnál. Mind szakmagyakorlási hagyományunk, mind egyetemi-akadémiai minősítési rendszerünk arra készítetnek: csak ezen műfajokban gondoljuk el bizonyításainkat, következtetéseinket. Disszertációkat, cikkeket, monográfiákat. Ezek formái a 19. században rögzültek. Mint annyi más szaktudomány ismeretközlési formái. A társadalom igénye és a céh rögzült minősítési és szakmai szabályai összekötözköznek.

Másfél évtizede mondjuk: ha a történettudomány nem veszi birtokba a mozgókép, a hangközvetítés fórumait – a rádiót, a tévét –, nem tanulunk meg gondolkodni az új műfajok keretei között, akkor a történettudomány elsorvad. Ismét, mint annyiszor, a félművelt, de leleményes kontárok lesznek az úttörők, hajtják végre az újításokat. Mi azután, ahogy a zsargon mondja: jól elvagyunk, mint a befőtt. És érdekvédelmi harcot folytatunk a „piacosodás” ellen. Éppen az éltető kihívás ellen. Feladjuk tudói voltunk egyik sajátosságát, hogy öngyötréssel kísérletezzük ki, szoktassuk agyunkat, kezünket a holnap igényeihez. Tanuljunk meg forgatókönyvet írni, élő, hús-vér személyekkel megjeleníteni, benépesíteni a történelmi munkákat, tanuljunk meg elbeszélni a cselekménnyel, tanuljunk meg megjeleníteni a környezetet, amelyben a cselekmény zajlik...

Új módszertani felkészültség igénye

Másfél évtizede mondjuk: mindehhez változtatni kell szaktudományos módszertani felkészültségünkön. Hogy képesek legyünk berendezni a cselekményhelyzeteket, megjeleníteni embereket. És ismerni a koreszméket, hogy a kép- és hangszalagon megjelenő hőseink korhú viszonyítási szempontok szerint beszéljenek, ítélkezzenek, hozzák meg döntéseiket, jöjjenek indulatba. Egyáltalán: indulat, egyéniség, szerencse, véletlen, emberi érzelmek! A történettudomány művelőinek gondolkodásából kiesett tényezők. Hőseinket munkáinkban legjobb esetben „érdek” és „politikai ideológiák” mozgatják.

Másfél évtizede mondjuk: változtatni kell a történettudomány témáinak eddigi preferenciarendszerén. Ahhoz, hogy környezetünk tárgyait – melyeket egyszer filmre kell álmodnunk – szakszerűen megjeleníthessük, meg kell tanulnunk a tárgy előállításához és korabeli használatához szükséges technika- és technológiatörténelmet, ismerni kell az azt szülő munkafolyamatot. Ahhoz, hogy az emberek öltözetét, eszközkörnyezetét megjeleníthessük, ismernünk kell a ruha funkcióját, anyagát, presztízshordozó és testöltöztető szerepét. Az eszközhasználat megjelenítéséhez a mozdulatokat, a szokásrendszereket. Hány percig örölték a kávé, főzték ebédjüket, vasalták ingüket. És milyen célra használták azokat. Vagyis a technika és tömegművelődés történelmének fokozottabb előtérbe kerülését sürgettük. Egész egyetemi képzésünkben nagyobb helyet kellene biztosítani a tárgyi és az orális emlékanyagának. A segédtudományok modern értelmezésének.

Kényelem? Céhes bezárkózás?

Mondtuk mindezt szakmai önérdékből. Úgy éreztük: korunk technikai, tömegkulturális kihívásai megújításra kényszerítik történetkutatásunk és történetírásunk egészét. Mind a kutató szakmai-módszertani felkészültségét, mind a kutatás tematiká-

ját, mind a történetírás ábrázolási műfajait. Önkritikus téma-felülvizsgálatot, szakmai-módszertani megújulást sürgetünk. (De ez már csak tudománytörténet.)

Most mozdulni kell. Ha kimaradunk a piacorientált közvetítőrendszerekből, a mosószer-, betét- és pelenkareklám kiszorítja a tudáskarbantartást. Gőzös fejű újkapitalizmus-próféták hitetik el a társadalommal, hogy csak annak van haszna, amit a polgár ma megfizet. Összekeverik az egyéni és a közhasznot. Elhitetik, hogy a befektető nem a saját, de csak a közösség érdekeit tartja szem előtt. Összekeverik az egyéni és a közérdeket. És mivel mi nem vagyunk jelen – ott a képernyőn sem –, az emberek mindezt elhiszik...

II.

Az ipari-technikai forradalom új témái

Elérkezett az óra, számot kell vetni. A kérdés: milyen 21. századot szeretnénk? Hogy erről gondolkozzunk, fel kell tenni a következő kérdést: milyen 20. században éltünk? Számot kell vetni a történettudomány tudásanyagával, tudásunk tartalmával, érdeklődésünk irányával is.

Ismét korkihívás.

Ránk szakadtak az újabb ipari-technikai forradalom áldásai. Ismételjük: a szovjet rendszer falait az újabb ipari forradalom hullámai mosták alá. Mindenekelőtt az informatika: annak is kevésbé a katonai, technikai hasznosulása, mint inkább az emberi érintkezési kultúrára és a műveltségi szintre gyakorolt hatása. Csak erre kevesen figyeltek a szovjet rendszer polgárai közül annak idején. Hogy ezt nem látjuk még ma, az nem csak egyszerűen a múltértelmezés kérdése. Inkább annak kérdése: a történész érzékelőrendszere mire érzékeny? Egyáltalán felfogja a politikán és netán a szellemi műveltségen kívül végbemenő változásokat?

A mi 20. századunkról kell – kellene – beszélni: ember és természet viszonyában gyökeresen újat hozó világgforradalom századáról kérdeznek bennünket. Természetes, hogy a történet-tudományhoz fordulnak.

De vajon képesek vagyunk-e hozzászólni ahhoz, ami lényeges századunkban történt? Beszélünk emberpusztító háborúinkról, gazdagságról, szegénységről, kevéssé, de valamit mégis a termelési rendszereinkről, üzemeinkről, igazgatási szervezeteinkről. De mit tudunk e mozgások feltételrendszeréről: a technikáról, a világszemlélet-váltásról?

Az érintkezéskultúra új technikai alapjai

A példák közül az egyik. A chip, a mikroelektronika kiteljesíti a '70-es évek tömegkulturális-informatikai forradalmát. Mikrotelefon, televíziós műholdak, Internet. Emlékeztető, magyarázatot nem kívánó fogalmak. Napi ismeretátadási eszközök, rendszerek. Most már bizonyos: az emberi társas élet, az emberi érintkezési kultúra világtörténelmi fordulóponthoz érkezett. És újraértelmezni kívánja egész újkori történelmünket. Mert az a kérdés: mi vezetett ide? Ahhoz, hogy a 20. század végén egy ennyire új világban éljünk?

A fejlődés első szakasza évezredekig húzódott: iskolarendszerek révén rögzültek a beszédkultúra szabályai. Krisztus előtti évezredektől a 19. századig tartó, fokozatos érintkezés-szabályozás. Azután az írásérintkezés tömeges szabályozása. Úgyszintén sok évezredes, a 20. századig húzódó fokozatosan erősödő folyamat. Felgyorsította kiterjedését a 18–19. század, az ipari-technikai forradalom: kívánta a rendszeres érintkezést, olyan érintkezési rendszert, ahol mindenki ugyanazt érti ugyanazon a fogalmon.

Az igazgatás, a tömeges termelés, üzemszervezés, a tömeges közélet és a tömeges művelzet alapfeltételei voltak ezek. És az érintkezési kultúra új érintkezési szokásokat alakított ki: szabályozta viselkedésformáinkat, egymáshoz közeledésünket.

Most robban az ismeretátadás és ismeretszerzés eszközkultúrája. Következménye: kitágul az emberi kapcsolatrendszer rádiusza, globalizálódik. Kitágul a szemhatár: a műholdas tv-csatornák, telefonvonalak, világvevő rádiók fantáziálni kényszerítenek a Glóbuszról is. Az érintkezés alapfogalmai változnak: „távolság”, „kapcsolat”, „barátságtartás”, „munkaszervezés”, „lokalitás”, „nemzeti keretek”, „igazgatás”, „egyén”-közösség viszonya stb. Évezrede azonos értelemben használt fogalomkörből és ismeretrendszerből lépünk ki. Az új erők, az új érintkezéskultúra eredményei ezek...

De milyen út vezetett ide a technikai gondolkodásban? Csak emlékeztető fogalmak. Ma még csak a történezs szakmá-művelés perifériáján tengődő részdiszciplínák fogalomvilága...

Az élet új színterei

A mi huszadik századunk: tömeges világítás, olvasás, íráskultúra: izzólámpa – félvezetők. Előfeltétel: energia, világítás – elektron felfedezése... Az anyag alkotóelemei: modern atomelmélet... Nemcsak világítási-fűtési energia, de új magyarázat a világmindenség keletkezésére. A világmindenségben gondolkodás: űrkutatás. Kikerülünk a mindnyájunkat a Földre szegező tömegvonzásból: az ember megjelenik a nem emberi környezetben. Az űrkutatás: emberi űrrepülés, űrszondák. Az elektromos, mágneses műholdakra vetített helyi érintkezési rendszerek. A földi „én” és „e” az űrt megjárta hullámok révén társalog: két szomszédos faluból, épületből. Mindezen tudás alapja: a fizika. Hogy mit hoz a 21. század, csak ez alapon képzelhető.

A mi huszadik századunk hozta: az életkor tömeges emelkedését. Egyik alapja: a gyógyítás világorradalma. Alapja: a beavatkozás, a diagnosztika eszközállományának forradalma. Műszerezettség, laboratórium. (Emlékeztető fogalmak, a hatalmas fejlődés útjának picinyke mérföldkövei.) Az előző 4–5 ezer év csak a gyógyítás előiskolájának tűnik. Gyógyszereink, növényvédők, környezettisztító szereink. Emlékeztető fogalmak, a 20. század fogalmai.

Eszközeink: mesterséges anyagból. Évezredes vágy, rá sem mertek gondolni. Most valóság. Ruházattól épületrészekig, környezetünk, közlekedési, berendezkedési eszközeinkben jelen van a műanyag. Mindezen tudásunk alapja: a kémia.

Fizika, kémia, biológia

A mi huszadik századunk demográfiai robbanások sora. A Föld lakossága többszöröződik. Ugyanazok az élelemtermelő központok termelik a táplálékot a sokszorosára nőtt fogyasztók társadalmának. Szükséges világorradalom az élelemtermelésben. Különben nem tudjuk eltartani az emberiséget. Hogy mit hoz a jövő, csak ezt a múltat ismerve képzelhetünk bármit... Világorradalom az étkezési kultúrában: állati, növényi fehérje, rostok, vitaminok, nyomelemek pontos élettani hatásának kutatása. Majd a génkutatás robbanásai: a növénytermesztés, az állattenyésztés forradalmasítása. Amely óhatatlanul vezet az „embertenyésztés jövőjéhez”. Magának emberi mivoltunk újraértelmezéséhez. Sok ezer év filozófiai alapproblémáinak újragondolásához. Az egyénmegőrzés egyéni stratégiáinak kialakítása: a környezet, az étkezés, a munkavégzés hatása szervezetünkre, idegrendszerünkre. Az ember önmegfigyelésének világorradalma. Ismételjük: hogy mit hoz a jövő, csak ezt a múltat ismerve képzelhetünk bármit. Mindezen tudásunk alapja a biológia.

A mi huszadik századunk: a rombolások sora: a technika építkezései, az épített és a természeti környezet egyensúlyának újraértelmezése. A természetes anyag felbontásából, átalakításából származó környezetszennyezések. Széthordott hegyek, savas esőtől pusztult fenyvesek, kipufogógáztól előhívott allergiák, idegbetegségek. Ember és természet viszonyának drasztikus változása. Évezredekig áhított erők léptek a színre, a természet „legyőzése” érdekében. A 20. század a környezet-átalakítás világorradalmát hozta. A környezetrombolás világorradalmát. E rombolások tudásalapja is: a fizika, kémia, biológia.

A mi huszadik századunkban: gazdálkodási, termelési és kulturális világrendszerek épülnek az ipari-technikai forradalmak sorozatára. Új közösségszervező erők új közösségszervező intézményeket, új területszervező erőket, új uralmi célokat és új uralmi eszközrendszereket teremtnek. Diktatúrák, demokráciák, az európai társadalmakból kifejlesztett társadalmi fogalomrendszerben leírhatatlan közel- és távol-keleti, afrikai állam- és politikai szerveződések. Mind-mind a 20. század termékei...

Új történelmi értékrend

Emlékeztető fogalmakat sorolunk csak. Ma még csak a történezs szakmá-művelés perifériáján tengődő részdiszciplínák fogalomvilága. Az ún. tudománytörténet, technikatörténet fogalomvilága. Egy életképes, a jövő történettudományában remélhetően a diszciplína érdeklődésének központjában álló kutatási területek. Hogy megérthessük, milyen volt a 20. század...

Évek óta mondjuk macacsul: történelmi kutatásunkban nemcsak elagott tematikákat kutatunk mérhetetlen drága ember- és eszközállománnyal. De történetkutatásunk gondolkodása, történezszeink gondolkodási műveltsége maradt el évszázaddal: kimaradt abból az emberiséget ma-tegnap foglalkoztató és az emberiség törekvését meghatározó erők célzása.

Újfént csak egy példa. Évek óta mondjuk: a Kárpát-medence vízügyi igazgatását világszinten megszervező Kvassay Jenő nagyobb történelmi személyiség, mint a kortárs politikai taktika nagymestere, Tisza gróf. És a század vízmérnökei, majd a vasút- és útrendszer megálmodói, kiépítői az első közegészségügyi törvény és rendszer megalkotói (szintügy világszínvonalon), a korszerű adórendszer, az oktatás-képzés munkásai – mind-mind fontosabb szereplői modern történelmünknek, mint a pártpolitikai csetepaték társasági lovagjai. Akik mellett már elhaladt a történelem. S mégis e mércénk szerint joggal óriásoknak minősülő személyek, a történelemkönyvek lapjain csak legjobb esetben nyerhetnek említést. Igaz volna: ahogy jelenünk tömegkommunikációját, úgy a történezszekek fejét is eluralják a napi pártpolitikai csetepaték, a törpék? S a történezs szakma, a céh nem tesz mást, mint ezt a szempontot vetíti a közönség elé? Egyébként módszer-tanilag mesterművekbe fogalmazva?

*

Eljött az óra.

Meg kell mondanunk őszintén: a századvég történezszenvedékei, mi, keveset tudunk mindarról elmondani, ami századunkban lényeges volt. Hiányzik alapiskolázottságunk, hogy hozzászóljunk az energiatermelés, a természetvédelem, az ember egészségügyi és táplálkozási kultúrájának kérdéseihez. Ami pedig a köznapit embert mindinkább érdekli. Mert ebben él, mint természetes közegben. Lehet, hogy mi vesztettük el kapcsolatainkat e természetes közeghez? És ezért tudunk oly keveset mondani arról, ami a 20. században történt? A mi 20. századunkban?

GLATZ FERENC